

ESMINIAI UŽSIENIO KALBŲ MOKYMO VADOVĖLIO BRUOŽAI

Aleksandras Velička

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10233 Vilnius, Lietuva
El. paštas *ukk@vgtu.lt*

Užsienio kalbos mokymo priemonių sistemą sudaro ištisas kompleksas: vadovėlis, papildomo skaitymo knyga, plokštelių, magnetofono įrašų rinkiniai, skirti mokyti audityviai suprasti kalbą, diktantų rinkinys, gramatikos žinynai, žodynai, metodiniai nurodymai mokytojui. Visi išvardyti mokymo komponentai yra relevantiški mokymo procese, tačiau vadovėliui skirtinas svarbiausias vaidmuo. Vadovėlio vaidmenį mokymo procese reikia deramai ir tinkamai vertinti, nes apie jį koncentruojasi visas metodinis kalbos mokymo kompleksas. Straipsnyje aptariamos pagrindinės problemos, išskylančios kuriant užsienio kalbos mokymo vadovėlį.

Reikšminiai žodžiai: mokomasis metodikos kompleksas, prioritetinis vadovėlio vaidmuo ir jo sudedamosios dalys, pratimų sistema, tekstai.

doi: 10.3846/coactivity.2010.20

Įvadas

Kartais vyrauja nuomonė, jog teorinė vadovėlio koncepcija praktiškai neegzistuoja. Esama pakankamai metodinių nuostatų, kurios realizuojamos vadovėliuose. Tokie teiginiai neturi pakankamo pagrindo. Užsienio kalbos mokymo vadovėlių teorija gana dažnai savo realų atspindį randa metodinėje literatūroje, kurioje nagrinėjami ginčytini metodikos teorijos klausimai. Prie tokių klausimų priskirtini: vadovėlio turinys, metodinė vadovėlio autoriaus koncepcija. Metodiniuose straipsniuose keliami klausimai, ar vadovėlyje turi būti medžiaga, skirta tik mokinio reikmėms, ar jame taip pat turi rasti savo vietą ir mokytojui skirtos metodinės interpretacijos.

Vadovėlio teorijos kūrimo darbas vyko nuolat, jis tęsiamas ir šiuo metu. Metodikos specialistai laikosi nuomonės, kad vadovėlis turi būti kompleksinio pobūdžio. Šis klausimas pastaruoju metu plačiai diskutuojamas metodikos leidiniuose ir mokslinėse konferencijose. Išsamiau jį panagrinėti bandoma ir šiame straipsnyje.

Kalbant apie kompleksinę užsienio kalbos mokymo vadovėlį, turimas galvoje toks vadovėlis, kuriuo remiantis mokama šnekamosios kalbos ir skaitymo. Vargu ar būtų teisinga tvirtinti, kad akustinis ir regėjimo analizatoriai, dubliuojant juos vienu metu, gali trukdyti įsiminimo procesą. I. Rachmanovas (Рахманов 1962) tvirtina, kad mokėjimų ir įgūdžių ugdymas, dubliuojant akustinį ir regėjimo analizatorius, daro įsiminimą patvaresnį. Metodinės literatūros analizė rodo, kad kuriant vadovėlio teorijos pagrindus atsiranda daugybė klausimų: 1) vadovėlio vaidmuo ir vieta mokomajame procese; 2) vadovėlio turinys, tekstų ir pratimų santykis vadovėlyje; 3) metodinė vadovėlio koncepcija; 4) vadovėlio apipavidalinimas; 5) vadovėlio priedai. Dėl ribotos straipsnio apimties čia bus nagrinėjami pirmieji du klausimai, o kiti gali būti kito straipsnio svarstymo objektas.

Vadovėlio paskirtis pirmiausia yra susijusi su dviem veiksniais: mokymo tikslais ir metode vadovėlių autorių koncepcija. Mokomojoje

programoje yra aiškiai suformuluotas kalbos mokymo tikslas – išmokyti studentą kalbėti, taip pat skaityti ir suprasti literatūrą užsienio kalba.

Kai kurie dėstytojai, nurodydami esamų vadovėlių trūkumas, prieina prie išvados, kad pradiniam mokymo etape, kur pirmenybė teikiama šnekamosios kalbos įgūdžiams ugdyti, vadovėlis studentams mažai reikalingas. Ne-neigiant vyraujančio dėstytojo vaidmens šiame mokymo etape, visiškai su tuo negalima sutikti. Pirma, vadovėlių nebuvimas šiame mokymo etape verstų dėstytoją atlikti sunkų ir kartais nepakeliamą darbą – atrinkti mokomuosius dalykus ir parengti pratimų sistemą. Antra, parengtų vadovėlių atsisakymas lemtų mokymo proceso dezorganizavimą.

Kai kurie metodininkai siūlo vadovėlius pradiniam mokymo etape pakeisti knyga mokytojui, kurioje būtų pateikiami išsamūs metodiniai nurodymai. Tačiau toks klausimo sprendimas dar ginčytinas. Kodėl taip yra?

Mokant šnekamosios kalbos, palikti studentą be regimojo pastiprinimo nėra tikslinga. Psichologijoje esama pakankamai duomenų, kad regimasis analizatorius daro teigiamą įtaką leksikos įsiminimui (Беляев 1964). Neturėdami vadovėlio studentai neturi galimybės pakartoti to, ką jie išmoko paskaitoje. Ypač stipriai vadovėlio svarbą studentai pajunta po keleto savaičių, kada susikaupia gana daug leksikos ir darosi labai sunku išlaikyti ją atmintyje.

Taip pat yra netikslinga iš mokymo proceso eliminuoti rašymą ir skaitymą. Skaitymas yra labai svarbus veiksnys, mokantis užsienio kalbos. Pirma, skaitymas žadina studento domėjimąsi užsienio kalba. Antra, skaitant vyksta leksikos kartojimas ir įtvirtinimas.

Darbo patirtis rodo, kad sėkmingai mokantis šnekamosios kalbos vien tik spausdinto vadovėlio neužtenka. Studentą reikia mokyti monologinės ir dialoginės kalbos, suprasti išgirstą tekstą, todėl vadovėli turi papildyti garso įrašų rinkinys. Aukštesniame etape, kur vyrauja skaitymo elementas, garso įrašai nebeatlieka tokio vaidmens, nes pagrindinė mokomoji medžiaga yra skaitymui skirti tekstai. Tačiau

ir šiame mokymo etape negalima apsieiti be garso įrašų.

Taigi galima tvirtinti, kad vadovėlis mokinui yra pagrindinė mokymo priemonė ir svarbus metodinių nurodymų rinkinys mokytojui.

Tiriamąo darbo analizė

Vadovėlio turinys. Atsakyti į klausimą, kas sudaro vadovėlio turinį, nėra lengva. Domintis šiuo nevienareikšmiu klausimu, buvo išnagrinėti 23 vadovėliai: 10 vadovėlių, skirtų vidurinei mokyklai, ir 13 – aukštajai mokyklai. Vadovėlių analizė parodė, kad vadovėliuose yra nemažai teigiamų, bet taip pat ir neigiamų dalykų. Pirmiausia susiduriama su svarbiu klausimu, į kurį reikia atsakyti: kam turi būti skirtas vadovėlis? Kai kurie metodininkai tvirtina, kad į vadovėli sudėti mokomieji dalykai yra skirti tiek mokinui, tiek mokytojui. Deja, pastaruoju metu tiek pas mus, tiek užsienyje, įsivyravauja nuomonė, kad mokinio ir mokytojo vadovėlio dalykai turi būti skirtingo pobūdžio.

Kas turėtų sudaryti vadovėli mokiniam? Metodininkai tvirtina, kad vadovėlio turinį lemia mokyklai keliami uždaviniai: išmokyti moksleivius daryti ribotos apimties pranešimus ir skaityti jiems skirtą literatūrą. Taigi mokyklai keliami uždaviniai lemia tekstų turinį ir jų pobūdį, pratimų struktūrą. Mokyklos uždaviniai taip pat lemia kiekybinį tekstų ir pratimų santykį. Atlikta vadovėlių analizė rodo, kad vadovėlio turinį turėtų sudaryti: 1) kalbos dalykai (leksika, gramatika, fonetika); 2) tekstai; 3) pratimai. Toks tradicinis požiūris remiasi tuo, kad leksikai ir gramatikai visuomet buvo skiriamas pagrindinis dėmesys.

Pratimai. Pagrindinės problemos, atsirandančios dėl vadovėlio pratimų, skirtų mokyti šnekamosios kalbos, yra šios: pratimų kiekis ir jų pateikimo tvarka. Vadovėlių analizė rodo, kad pratimų kiekis juose ribotas, daugiausia vienodo pobūdžio, t. y. dauguma pratimų yra parengiamieji plėtojant komunikacijos procesą. Vėlesnės kartos vadovėliuose pastebima didesnė

pratimų įvairovė. Tačiau, nepaisant to, pratimai lieka parengiamojo pobūdžio. Gramatikos pratimuose apsiribojama tuščių vietų užpildymu prielinksniais, veiksmažodžiais, būdvardžiais ir t. t. Leksikos pratimuose pasitenkinama sinonimų parinkimu, žodžių darybos elementais ir t. t. Visi šie pratimai reikalauja daug laiko. Jie mokiniui suteikia daugiau žinių, bet nepakankamai lavina mokėjimus ir įgūdžius. Šiuo metu svarbus dalykas, rengiant vadovėlius, yra pratimų įvairovė. Didelė būtinybė panaudoti pratimus, atitinkančius mokomąjį procesą. Todėl pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį į komunikacijos procesą parengiančius ir komunikacijos procesą realizuojančius pratimus. Toks iš esmės teisingas klausimo traktavimas turi daugybę papildomų klausimų. Ne visi pratimai, skirti mokyti šnekamosios kalbos, vienodai naudingi mokomajam procesui, todėl vargu ar turi būti vadovėlio struktūros dalis. Pratimai, skirti mokyti reikšti savo mintis monologo ar dialogo forma, be abejonės, turėtų būti vadovėlyje. Ne mažiau svarbus yra klausimas dėl pratimų eiliškumo pateikimo mokymo procese, t. y. kokia eilės tvarka vadovėlyje turi būti išdėstomi įvairūs pratimai: atliekami žodžiu arba raštu, mechaninio ar kūrybinio pobūdžio, vienakalbiai ar dvikalbiai. Šis darbas išanalizuotuose vadovėliuose nėra sėkmingai atliktas.

Pratimų pobūdis ir jų pateikimo eiliškumas priklauso nuo mokymo etapų tikslų. Mokymo pradžioje, kada stengiamasi sukaupti ir įsiminti daugiau mokomųjų dalykų, mechaninio pobūdžio pratimai vartojami pirmiau nei komunikaciniai. Tačiau tai nereiškia, kad visas pradinis mokymosi etapas turi būti skirtas mokomiesiems dalykams įsiminti. Komunikaciniai pratimai seka tiesiogiai po mechaninių. Aukštesnėje mokymosi pakopoje mechaninių pratimų kiekis turi mažėti, nes pagrindiniai kalbos modeliai palaikyti elementarų pokalbį jau būna išmokti.

Kitas klausimas būtų vienakalbių ar dvikalbių pratimų pateikimo eiliškumo tvarka. Kai kurie metodininkai ir psichologai mano, kad dvikalbiai pratimai yra nenaudingi, nes gimtoji kalba pratybų metu trikdo užsienio

kalbos atmosferą. Antra vertus, dažnas gimtosios ir užsienio kalbų kaitaliojimas neigiamai veikia užsienio kalbos išmokimo režimą. Tačiau negalima pamiršti, kad užsienio kalbos mokymasis, nors ir reikalauja daug kalbos įgūdžius ugdančių mechaninių pratimų, negali apsieiti be sąmoningumo elementų, kurie gali reikštis įvairiuose pratimuose. Žinoma, tokių pratimų neturi būti daug. Kalbant apie vienakalbių ir dvikalbių pratimų eiliškumą, galima teigti, kad jis priklauso nuo mokymo užduoties. Jeigu dvikalbis pratimas turi tikslą iliustruoti ką tik pateiktą medžiagą arba tikrinti jos supratimą, tada jis atliekamas pirmiau nei vienakalbiai pratimai. Jeigu dvikalbių pratimų paskirtis yra anksčiau išmoktų kalbos dalykų diferenciacija, palyginimas ar kontrolė, tai dvikalbiai pratimai turi būti pateikiami po vienakalbių pratimų.

Pratimų pateikimo eiliškumas šnekamojoje kalboje ir skaitymo tekstuose taip pat ne mažiau svarbus. Ypač šis klausimas aktualus pradiname mokymo etape, kur tai susiję su įvadinio kurso pateikimu. Anot metodininkų, parengiamieji pratimai privalo turėti pirmumą.

Iki šiol neišspręsta problema yra pratimų skirstymas į auditorinius ir namų darbų pratimus. Vadovėlių pratimai šiuo požiūriu daugiausia yra nediferencijuoti. Jų autoriai, matyt, mano, kad pratimus darbui namuose galima užduoti dėstytojo nuožiūra. Deja, tai nėra teisinga. Namų darbų pratimas turi skirtis nuo atliekamo auditorijoje. Namų darbų pratimai privalo užtikrinti auditorijoje dėstyto medžiagos kartojimą ir įtvirtinimą. Namų darbai turi būti paprastesni ir lengvesni, palyginti su auditoriniais pratimais. Namų užduotys privalo būti atliekamos ir raštu. Šis reikalavimas grindžiamas tuo, kad studentai ir mokiniai turi būti mokomi rašyti. Reikalauti iš studentų atlikti rašto darbus auditorijoje yra netikslinga. Paprastai tam nepakanka pratybų laiko.

Taip pat per mažai dėmesio skiriama tam, kokia kalba vadovėliuose turi būti pateikiamos pratimų instrukcijos. Metodininkai šiuo klausimu nėra vieningi. Kai kurie metodininkai ir vadovėlių autoriai mano, kad užduotis pratimui turi būti suformuluota pakankamai aiškiai ir nedviprasmiškai, todėl pratimų instrukcijos

turi būti pateikiamos gimtąja kalba. Tačiau dėl tokio šio klausimo traktavimo atsiranda ir rimtų prieštaravimų. Pavyzdžiui, kadangi vadovėlyje pateikiama daug instrukcijų, yra netikslinga perkrauti vadovėlių gimtosios kalbos nurodymais, griauti užsienio kalbos atmosferą. Matyt, reikia sutikti su tuo, kad namų darbų užduotis kalbos mokymo pradžioje tikslinga pateikti gimtąja kalba, kad studentams neliktų neaiškumų, ką ir kaip reikia daryti. Tuo atveju, kai užduočių instrukcijos yra lengvai ir paprastai suprantamos ar kai siejamos su gerai išmokta medžiaga, jas galima pateikti užsienio kalba.

Tekstai. Tekstai kartu su pratimais sudaro pagrindinį vadovėlio turinį. Tekstas suprantamas kaip rišlus pasakojimas bendra tema arba vieno siužeto pasakojimas. Aptariant tekstus vadovėlyje svarbus yra jų pobūdis. Šiuo klausimu egzistuoja įvairūs požiūriai. Išsakoma nuomonė, kad kalbinė medžiaga, vartojama šnekamojoje kalboje ir skaitymo tekstuose, gerokai skiriasi (Зарубин 1963). Tačiau tarp abiejų kalbinės veiklos rūšių, be kalbinių skirtumų, yra daug bendro, todėl šnekamosios kalbos procesas ir skaitymas turi vykti glaudžiai susiję, nors ir naudojant skirtingo pobūdžio tekstus. Taigi vadovėlyje šnekamosios kalbos bei skaitymo mokėjimams ir įgūdžiams lavinti turėtų būti pateikiami dviejų rūšių tekstai (Рахманов 1962). Kai kurie metodininkai laikosi nuomonės, kad vadovėlyje turėtų būti tekstų ne tik ugdyti šnekamajai kalbai ir skaitymo įgūdžiams, bet ir monologinei bei dialoginei šnekamajai kalbai ugdyti. Šnekamosios kalbos reikia pradėti mokyti pačioje darbo pradžioje. Jeigu dar nėra sukaupta ir įsiminta pakankamai kalbos dalykų, tai šnekamosios kalbos mokoma naudojant kalbos štampos, standartinius pavyzdžius. Parengiamieji pratimai paruošia dirvą komunikaciniams pratimams.

Kompleksinį vadovėlių sudaro skaitymo tekstai, kurie tinkamai parengti gali būti naudojami šnekamosios kalbos mokėjimams ir įgūdžiams ugdyti. Tačiau dar iki šiol nėra aišku, kokia turi būti teksto apimtis. Kai kurie metodininkai tvirtina, kad mokymo pradžioje tekstai turėtų būti

neilgi. Trumpus tekstus, jų nuomone, galima greitai išmokyti atmintinai, jų mokymasis užima nedaug laiko, taip galima daugiau laiko skirti šnekamajai kalbai. Kiti metodininkai mano, kad trumpi tekstai nėra visiškai tinkami, nes sukelia nuobodulį ir todėl nėra labai tinkami skaitymo įgūdžiams lavinti. Kai tekstai ilgi, nėra reikalo tas pačias teksto vietas skaityti kelis kartus. Jei tekste nepateikiama daug naujos leksikos, nesunku naują leksiką skaityti ir kartoti keletą kartų. Kalbant dėl teksto apimties vadovėlyje, reikia turėti galvoje, kad siekis trumpinti tekstus lemia nepakankamą skaitymo proceso vertinimą mokymo metu. Skaitymas ir teksto supratimas yra sudėtingas mokėjimas. Išmokyti skaityti ir suprasti skaitomą dalyką galima tik tada, kai studentas turi pakankamai praktinių gebėjimų. Tam tikslui reikalingas dažnas skaitymas, kuris gali būti realizuojamas didesnės apimties tekstais.

Klausimą dėl to, kad ilgi tekstai užima daug laiko ir nebelieka galimybių ugdyti šnekamosios kalbos įgūdžius, paliekama spręsti dėstytojo nuožiūra. Jeigu dėstytojas siūlo 5 kartus skaityti tekstą, kuriame yra 550 spaudos ženklų, tai per tą patį laiką galima perskaityti tekstą, turintį 2750 spaudos ženklų. Vienkartinio skaitymo nauda yra akivaizdi. Tokį tekstą galima sukomponuoti taip, kad jis būtų turiningas ir studentas jį skaitytų ne mechaniškai, o susidomėjęs skaitomu tekstu. Skaityti tokį tekstą bus lengviau, nes naujos medžiagos koncentracija yra mažesnė, o dėl nedidelio kalbinių sunkumų kiekio studentai galės geriau sutelkti dėmesį į teksto turinį. Taip pat yra daug naudingiau parengti tokią pratimų sistemą, kuri stimuliuotų skaityti tekstą gerai jį suprantant. Šiuo atveju visi išankstiniai skaitymo parengiamieji pratimai atliekami auditorijoje, o užduotis perskaityti didelės apimties tekstą paliekama namų darbams.

Svarbus dėmesys taip pat skirtinas tekstų ir pratimų santykiui vadovėlyje (Клычникова 1973). Šis klausimas siejamas su mokymo etapais. Pradžioje, kai dar nėra pakankamai sukaupta ir įsiminta kalbinės medžiagos, pratimais lavinamas kalbos dalykų įsiminimas. Aišku, turint negausų leksikos žodyną, sunku

sudaryti tekstą su prasminiu teksto turiniu. Vyresniuose mokymo etapuose tekstai vadovėlyje tampa vis svarbesni.

Išvados

Pagrindiniai skyriai vadovėlyje apima pratimus ir tekstus. Vadovėlyje negali būti pratimų visoms kalbos rūšims parengti, pavyzdžiui, suprasti audityvinę kalbą. Vadovėlyje turi būti pakankamai pratimų daugelio kalbinės veiklos rūšių mokėjimams ir įgūdžiams ugdyti. Pratimų sistema turi būti visapusė, kad dėstytojui netektų šalinti vadovėlių autorių trūkumų. Vadovėlyje tikslinga išskirti auditorinius ir namų darbus. Jie turi skirtis savo pobūdžiu ir atlikimo sudėtingumu. Užsienio kalbos mokymo vadovėliuose netikslinga pateikti tekstų, skirtų specialiai mokyti šnekamosios kalbos, nes pradiniam mokymo etape šnekamosios

kalbos mokome naudodami kalbos štapus ir pavyzdžius. Vėlesniuose mokymo etapuose šnekamosios kalbos mokymui naudotini tekstai, kuriais siekiama išmokyti suprasti skaitomą ar girdimą dalyką.

Literatūra

Беляев, Б. 1964. *Очерки по психологии*. Москва: Просвещение.

Зарубин, Б. 1963. *English. Учебник английского языка для X класса*. Москва: Просвещение.

Клычникова, З. 1973. *Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке*. Москва: Просвещение.

Рахманов, И. 1962. «Методические требования к учебникам иностранных языков», *Иностранные языки в школе* 2: 14-27.

THE ESSENTIAL FEATURES OF THE COURSEBOOK FOR TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Aleksandras Velička

On the basis of the facts mentioned in the article we can draw the following conclusions. The main chapters of the coursebook must contain a variety of exercises and texts. But not all types of language activities can be included. For example, understanding of the text by listening. However, the coursebook should have the system of exercises for developing skills and understanding other linguistic types. It is important to separate classwork exercises from homework exercises because they differ in their character and difficulty. Special texts in the coursebook should be included to help teach a spoken language. At first the coursebook should provide preparatory exercises, but later there should be texts for reading and speaking purposes.

Keywords: the set of teaching methods, the primary role of a coursebook and its compound parts, the system of exercises, texts.

Įteikta 2010 01 19; priimta 2010 02 18